

Wprowadzenie

„Dostaliśmy od losu albo jak kto woli opatrności dzieciństwo – czas, w którym niemal każdy ma szansę, by się przysposobić do samodzielności; wprowadzając się w świat wartości, nakazów – wyposażając się zrazu w te wydające się bardziej lub mniej przydatne, lecz często niezbędne ku temu, by w miarę bezboleśnie odnaleźć się w dorosłym życiu”

(Dziubiński, Jankowski, 2012, s. 10)

Dzieciństwo to kategoria pojęciowa analizowana w różnych odniesieniach oraz perspektywach teoretycznych i badawczych. Stanowi kategorię społeczną, zmienną historycznie i kulturowo, dlatego jej konceptualizacja wymaga uwzględnienia określonego czasu i przestrzeni, dzięki czemu możliwe jest historyczne i kulturowe rozpoznanie różnych przestrzeni życia i światów społecznych dziecka (Smolińska-Theiss, 1993, s. 14, 23). Stąd również wielość czynników wysycających znaczenie dzieciństwa. Można je postrzegać przez pryzmat „norm i wartości społecznie uznawanych, trendów kulturowo-społecznych, obecnie akceptowanego modelu rodziny i aprobowanych sposobów wychowania dzieci, prowadzonej polityki rodzinnej, a także od poziomu rozwoju nauk socjologicznych, psychologicznych czy medycznych” (Janik, 2021, ss. 23-24).

W przedkładanym Czytelniczkom i Czytelnikom tomie proponujemy spojrzenie na dzieciństwo z kilku perspektyw, a mianowicie społecznej i wielokulturowej, edukacyjnej i ojczyźnianej, komunikacyjnej, rodzinnej, inkluzyjnej, także z perspektywy zaangażowania i aktywności różnego rodzaju oraz opieki. Uobecniają się one w życiu niemalże każdego człowieka, stanowiąc przestrzenie dziecięcego doświadczania. Zgodzić się zatem należy z tezą Bożeny Matyjas, według której dzieciństwo stanowi bardzo ważny etap w biografii człowieka i dlatego jest przedmiotem badań pedagogicznych, zwłaszcza pedagogiki społecznej. Owe badania prowadzone są w oparciu o różne paradygmaty teoretyczne, metodologiczne, różne kryteria – najczęściej są to badania tematyczne. Zazwyczaj mają charakter przedmiotowy, podmiotowy, przedmiotowo-podmiotowy, ilościowy i jakościowy lub łączący obie orientacje (badania mieszane, triangulacja badań). Tym samym można je określić mianem tradycyjnych

i współczesnych badań nad dzieciństwem. Na gruncie pedagogiki społecznej – co warto podkreślić – obecnie szczególną uwagę zwraca się na dziecko jako podmiot rozwoju i wychowania zakorzeniony w historii, kulturze danego środowiska, w tym zwłaszcza środowiska rodzinnego. Podejście do dziecka, według autorki, powiązane jest także z poszanowaniem jego godności, praw, aktywnego udziału (partycypacji) zarówno we własnym rozwoju, jak i w życiu społecznym.

Dzieciństwo wiąże się znacząco z tożsamością dziecka, którą – zdaniem Jerzego Nikitorowicza – można pojmować jako ideologiczny konstrukt powinnościowy. Stąd znaczenie poczucia wolności, podmiotowości, twórczości, potrzeby wyzwania aktywności, świadomości i czujności dziecka dla procesu konstruowania jego tożsamości, co rodzi potrzebę prowadzenia ustawicznej mediacji i dialogu przez zakres tożsamości indywidualnie kształtowanej z zakresem dziedzicznym w rodzinie i społecznie warunkowanym poza rodziną. Autor, analizując liczne przykłady kształtowania się tożsamości dziecka jako ideologicznego konstruktu powinnościowego w kontekście wartości rodzinnych, oczekiwań i norm instytucjonalnych, eksponuje problem potrzeb i aspiracji indywidualnych. Zwraca przy tym uwagę na efekt mediacji i dialogowania między zakresami tożsamości i związane z tym dylematy i wyzwania edukacyjne, potrzebę wspierania potencjału tożsamościowego dziecka, wdrażania do refleksyjności i wyzwania myślenia pytajnego.

Na środowiskowe uwarunkowania procesu konstruowania tożsamości, w ich wielokulturowym kontekście, wskazują również Zenon Jasiński oraz Anetta Maaß. Na podstawie przeprowadzonych badań młodego pokolenia zamieszkującego w krajach zróżnicowanych narodowo autorzy wskazują, iż adaptacja dzieci imigrantów do nowych warunków życia organizowana jest na założeniach edukacji międzykulturowej, która prowadzona jest głównie w szkołach, instytucjach opieki zastępczej i organizacjach pozarządowych. Zależy ona jednak od tradycji przyjmowania imigrantów, związanych z tym oczekiwań i rozmiarów imigracji do określonego kraju.

W sytuacji funkcjonowania młodego pokolenia w społeczeństwie wielokulturowym ważne staje się zagadnienie współistnienia na styku kultur. Alicja Szerląg, dostrzegając tę ważność, przedmiotem swojego zainteresowania czyni filary współistnienia zróżnicowanej narodowo społeczności funkcjonującej na starym pograniczu kulturowym. Poszukuje przesłanek ich konceptualizacji przez młode pokolenie wywodzące się z różnych grup narodowych, wchodzące ze sobą w bezpośrednie relacje w środowisku lokalnym oraz doświadczające w swej codzienności różnic kulturowych na styku kultur. Na podstawie wyników badań własnych A. Szerląg wskazuje na cztery filary współistnienia na starym pograniczu kultur: filar kulturowo-tożsamościowy, filar aksjologii pogranicza, filar poczucia wspólnotowości oraz filar międzykulturowej obywatelskości. Filary te, ze specyficznymi dla każdego z nich atrybutami, kreuja, zdaniem autorki, wzajemnie przenikające się przestrzenie kulturowej identyfikacji

– narodową i ponadnarodową – dając asumpt do kształtowania się wielowymiarowej tożsamości oraz międzykulturowej integracji społeczeństwa wielokulturowego.

Namysł nad funkcjonowaniem młodego pokolenia w społeczeństwie wielokulturowym przywołuje również kategorię sprawiedliwości naprawczej i płaszczyzn jej rezonowania na środowisko społeczne. Jak zauważa Honorata Czajkowska, na ważności zyskują działania restoratywne podejmowane w przestrzeni szkolnej, korespondujące z założeniami szeroko pojętej sprawiedliwości naprawczej. Autorka przedmiotem szczególnego zainteresowania czyni tzw. szkołę restoratywną – czym jest, jak ją należy definiować, jakie programy i praktyki naprawcze warto realizować w szkołach. W efekcie poszukuje odpowiedzi na pytanie: „Czy – a jeśli tak, to dlaczego – dziś bardziej niż kiedykolwiek potrzebujemy restoratywnej szkoły?”. W swoich rozważaniach odnosi się również do miejskich działań realizowanych w nurcie sprawiedliwości naprawczej – na przykładzie Wrocławia – pierwszego miasta sprawiedliwości naprawczej w Polsce.

Z kolei Grzegorz Głupczyk prezentuje wyniki badań dotyczących współpracy i współdziałania różnych interesariuszy działalności profilaktycznej podejmowanej w środowiskach defaworyzowanych. Potrzeba sieciowania kontaktów, współpracy międzyinstytucjonalnej, budowania sieci wsparcia, ale także rozwoju innych – w domyśle środowiskowych – form działalności profilaktycznej w obszarach defaworyzowanych społecznie jest bowiem bardzo duża. Skuteczność lokalnych sieci wsparcia uzależniona jest jednak od jakości współpracy, a ta wymaga – według autora – uwagi przy budowaniu dobrych wzajemnych relacji międzyinstytucjonalnych i wzajemnego zrozumienia swojej roli w procesie pomagania rodzinom zamieszkującym tereny defaworyzowane społecznie.

Kategoria dzieciństwa ma także, a może przede wszystkim, wymiar edukacyjny, szczególnie w sytuacji, gdy szkolną codzienność wysyca odmienność kulturowa. Na ten właśnie kontekst zwraca uwagę Jolanta Szempruch dokonując analizy codziennych relacji i wzajemnych oczekiwań dotyczących funkcjonowania nauczyciela i uczniów w warunkach klasy wielokulturowej. Na podstawie omawianej problematyki wielokulturowości i edukacji wielokulturowej autorka poszukuje odpowiedzi na pytania dotyczące przygotowania (się) nauczyciela i klasy na przyjęcie ucznia z innej kultury, możliwości pomocy uczniowi w zaadoptowaniu się do nowych warunków kulturowych i integracji z rówieśnikami oraz sposobów pomocy uczniowi cudzoziemskiemu w osiągnięciu sukcesów w szkole.

Z kolei Inetta Nowosad zwraca uwagę na zmianę podejścia w Niemczech nie tylko do organizacji i funkcjonowania placówek przedszkolnych, ale szerzej – polityki państwa wyraźnie eksponującej rangę okresu wczesnego dzieciństwa. Jak podkreśla autorka, przedszkola jako placówki wczesnej opieki i edukacji zostały wydobyte z cienia, a ich znaczenie zauważone przez polityków. Zostały uznane za tak samo

ważny jak szkoły obszar opłacalnych inwestycji politycznych. Zaistniała w Niemczech zmiana podejścia autorka ukazuje na tle szerokiego kontekstu uwarunkowań.

Nie mniej ważnym środowiskiem, w którym uobecniają się różnice kulturowe jest środowisko rodzinne. Dlatego też na znaczeniu zyskują działania rodziców, pomagające dziecku odnaleźć się w wielokulturowej rzeczywistości. Stąd zainteresowanie tą problematyką Olgi Zameckiej-Zalas, która przedmiotem swoich rozważań czyni wychowanie ojczyście dziecka, kształtowanie jego osobowości i wszechstronny rozwój, będące celem rodziców, którzy świadomie i racjonalnie wychowują swoje dzieci w warunkach emigracyjnych. Takowe cele wyznaczają również działalność każdej szkoły przedmiotów ojczyстых w Wielkiej Brytanii. W efekcie, zarówno założenia, jak i plany wychowawcze rodziców i szkoły winny być oparte na ścisłym współdziałaniu. Na znaczeniu zyskują zatem formy współpracy rodziców ze szkołami przedmiotów ojczyстых w Londynie w zakresie wychowania ojczyścigo dziecka.

Ważnym wymiarem społeczno-(wielo)kulturowego funkcjonowania jest komunikacja. Nie bez powodu Anna Odrowąż-Coates dowodzi, iż angielski jako język globalnej komunikacji stał się elementem statusu społecznego, tym kojarzonym z problematyką włączenia i wykluczenia. W uprzywilejowanych grupach społecznych jego pozycja zmieniła się z języka obcego na język „drugi”, co wskazuje na zmianę językową o długofalowych konsekwencjach. Autorka w swoim opracowaniu stara się uchwycić kulturowe oraz indywidualne implikacje tego zjawiska w Polsce i Portugalii.

Odnosząc się do dzieciństwa, Tomasz Kopczyński zwraca uwagę na zagadnienie myślenia komputacyjnego w kontekście czasopiśmiennictwa anglojęzycznego w obszarach działań samorozwojowych z uwzględnieniem specyfiki oddziaływania środowiska rodziny. Termin myślenie komputacyjne dość często występuje w różnego rodzaju opracowaniach edukacyjnych, jednak rzadko rozpatruje się go w odniesieniu do rodziny czy samodoskonalenia. Stąd prezentacja kierunków rozwoju edukacji nieformalnej w zakresie zastosowania technologii opartej na podstawie twardych danych statystycznych.

Z kolei Barbara Chojnacka oraz Rafał Iwański przedstawiają wyniki analizy danych obrazujących stosunek Polaków do dwóch kwestii: wymogu pełności rodziny jako warunku tworzenia najwłaściwszego środowiska wychowawczego dla dziecka oraz tradycyjnego układu ról w rodzinie (szczególnie ze względu na zadania przypisywane kobietom i mężczyznom). Uwzględnili przy tym najbardziej istotne zmienne socjodemograficzne, takie jak wiek, płeć, miejsce zamieszkania oraz poziom wykształcenia, mające znaczenie dla różnicowania opinii respondentów do powyższych kwestii.

Wychowanie dziecka, jego sytuacja życiowa (związana również z jego niepełnosprawnością), specyfika jego społecznego funkcjonowania czy bezpośredni lub pośredni charakter jego kontaktów, to kolejne aspekty namysłu nad dzieciństwem.

Na znaczenie rodziny, m.in. w zakresie wychowania intelektualnego dziecka, wskazuje Ewa Kochanowska, która zauważa, że rodzina pomimo wielu przemian, jakie w niej i wokół niej się dokonują, stanowi ważną przestrzeń, w której zachodzi proces wychowania intelektualnego dziecka. Zdaniem autorki od sposobu rozumienia przez rodziców istoty wychowania intelektualnego oraz ich roli w tym procesie, zależy jego efektywność w kontekście wyzwań stojących przed człowiekiem we współczesnej wielowymiarowej i dynamicznej przestrzeni życia. W efekcie autorka dokonuje konceptualizacji pojęcia wychowanie intelektualne przez rodziców dzieci w młodszym wieku szkolnym oraz przedstawia deklarowane przez rodziców działania podejmowane wobec ich dzieci w zakresie wychowania intelektualnego.

We wskazanym powyżej nurcie refleksji nad dzieciństwem Agnieszka Lasota, Natalia Maja Józefacka oraz Małgorzata Płoszaj sprawozdają wyniki badań, których celem było sprawdzenie, czy w sytuacji deprywacji relacji społecznych dzieci w okresie wczesnoszkolnym, spowodowanej przymusową izolacją wywołaną pandemią, posiadanie rodzeństwa może stanowić czynnik ochronny w kontekście rozwoju relacji społeczno-emocjonalnych.

Natomiast Jan Basiaga i Adam Łojan przedmiotem analizy czynią postawy rodzicielskie zawodowych rodziców zastępczych i ich korelację z doświadczeniami opiekuńczymi z dzieciństwa.

Agnieszka Roszkowska zaś zauważa, że pojawienie się na świecie niepełnosprawnego intelektualnie dziecka jest zachwianiem ideałów rodziców, którzy przed jego pojawieniem się mają już określony obraz dziecka, marzą o tym by dobrze się rozwijało, ukończyło szkołę, znalazło dobrą pracę. W związku z niepełnosprawnością dziecka rodzice muszą uporać się z wieloma problemami psychicznymi, ale także materialnymi oraz terapeutycznymi związanymi z zaburzeniami ich potomka. Dodatkowym obciążeniem są także koszty leczenia, rehabilitacji, co może pogarszać nie tylko sytuację materialną rodziny, ale także wpływać na obierane przez rodziców strategie radzenia sobie ze stresem oraz dokonywaną przez nich ocenę jakości życia rodziny. Ważną dla każdego rodzica dziecka z niepełnosprawnością jest jego sytuacja edukacyjna. W tym kontekście Sabina Pawlik obrazuje zaangażowanie młodzieży ze spektrum autyzmu na rzecz poprawy własnej sytuacji edukacyjnej. Autorka, zgodnie z modelem kulturowym niepełnosprawności, zakłada, że osoby ze spektrum autyzmu mają swoją kulturę. Tymczasem, jak zauważa S. Pawlik, w polskiej szkole większość uwagi skoncentrowana jest na deficytach dziecka, organizacji różnych form pomocy oraz próbach dostosowania nietypowych uczniów do środowiska szkolnego skrojonego na miarę dzieci typowych. Takie postrzeganie uczniów z różnymi potrzebami skłania do działań mających na celu usprawnianie i niwelowanie owych cech wyróżniających ich, czyli de facto „eliminację kultury”. Sytuacja edukacyjna dzieci i młodzieży z autyzmem nie jest korzystna. Doświadczają oni dyskryminacji oraz społecz-

nego i kulturowego wykluczenia zarówno w szkołach „specjalnych”, jak i „głównego nurtu”. Celowym jest więc zaprezentowanie zaangażowania młodzieży ze spektrum autyzmu na rzecz poprawy własnej sytuacji edukacyjnej.

Owo zaangażowanie stanowi swoiste wyzwanie także w odniesieniu do edukacji zawodowej młodego pokolenia. Agnieszka Cybal-Michalska oraz Lucyna Myszkas-Strychalska przedmiotem analizy czynią sukces i proaktywność w karierze zawodowej z perspektywy młodzieży. Przyjęcie proaktywnego podejścia do własnej kariery staje się bowiem obecnie niezbędnym warunkiem skutecznego planowania, monitorowania i zarządzania własną przyszłością zawodową, a tym samym zwiększania szans na sukces w przestrzeni elastycznego rynku pracy. Problematyka ta staje się szczególnie frapująca poznawczo w przypadku młodzieży, która przymierza się do aktywnej partycypacji w jego przestrzeni. Warto zatem odpowiedzieć na pytanie: „W jaki sposób młodzież będąca w systemie edukacji i przygotowująca się do wejścia na rynek pracy, postrzega swoje szanse na sukces w karierze i jakie czynniki go determinują?”.

Do innego rodzaju aktywności nawiązują Barbara Grabowska oraz Luba Ślósarz, starając się wskazać na różnice istniejące pomiędzy młodymi kobietami a mężczyznami w motywacji do podejmowania aktywności fizycznej. Zdaniem autorek, w warunkach nowej rzeczywistości młode osoby często spędzają wiele godzin przed monitorem, telefonem lub tabletem, zapominając lub nie mając czasu na pogłębianie motywacji do podejmowania aktywności fizycznej, która leży u podstaw prawidłowego funkcjonowania organizmu człowieka. W związku ze znacznie zwiększoną liczbą godzin nauki zdalnej oraz pracy w formie online młode osoby powinni mieć zwiększoną własną motywację do ćwiczeń fizycznych oraz wybierać różne rodzaje aktywności fizycznej, by w przyszłości nie mieć problemów z chorobami cywilizacyjnymi np. nadwagą i zachować odpowiednią kondycję ciała.

Troska o własne zdrowie jest szczególnie istotna w przypadku seniorów, na co wskazuje w swoich rozważaniach Małgorzata H. Herudzińska, według której w Polsce (choć nie tylko) ostatnie dziesięciolecie cechuje trwałe zjawisko, jakim jest wzrost udziału osób starszych w strukturze wieku ludności. Dynamika zmian społecznych, których źródłem są m.in. procesy demograficzne, powoduje, że jednym z ważniejszych dziś wyzwań jest kwestia opieki nad seniorami. W naszym kraju opieka ta organizowana jest głównie w sferze prywatnej – ogromną rolę odgrywa tutaj rodzina. Tymczasem jej opiekuńczy potencjał maleje.

Zagadnienie opieki wiąże się także, jak na to wskazują Adam Stankiewicz i Ernest Magda, z osobami, wobec których podjęto interwencję policyjną. Podejmowane interwencje bowiem, oprócz przywrócenia stanu zgodnego z prawem, coraz częściej zawierają w sobie elementy opieki i pomocy „zastrzeżone” w opinii społecznej dla innych służb niż Policja.

Rodzinne wątki można odnaleźć również w rozważaniach Marty Bolińskiej oraz Patryka Zielińskiego, którzy przedmiotem analiz uczynili skrypty rodzinne i zbrodnie ze sztuką w tle w powieści kryminalnej w świetle ewolucji gatunku (James Patterson i Liza Marklund *Pocztówkowi zabójcy*). Autorzy przedstawiają powieść kryminalną z perspektywy psychologiczno-literacko-prawnej. W kreacji postaci jednej z bohaterek został wyeksponowany motyw skryptów życiowych (scenariuszy rodzinnych) Erica Berne'a. Tekst został podzielony na kilka części, m.in.: budowa aparatu skryptowego, rola postaci dziennikarki w kontekście scenariuszy rodzinnych, kompozycja i fabuła powieści, rozwiązania konstrukcyjne, prawno-kryminologiczne podwaliny powieści kryminalnej, kontekst historycznoliteracki. Tekst nawiązuje m.in. do początków powieści opartych na zagadce kryminalnej, które należy wiązać z rozwojem prasy. Autorzy – James Patterson i Liza Marklund – budując literacką opowieść, sięgają do kluczowych elementów sfery prawno-kryminologicznej, tj. budują profil psychologiczny sprawcy, przedstawiają proces tropienia go i poznawania motywacji jego działań, starają się pociągnąć go do odpowiedzialności (nie tylko karnej) oraz zapewnić, także czytelnikowi, poczucie sprawiedliwości. Utwór wpisuje się w konwencję dwudziestowiecznej powieści kryminalnej z jej odmianami: detektywistyczną, sensacyjno-awanturniczą oraz tzw. czarną powieścią amerykańską a także wiąże literaturę z rozwojem prasy.

Z kolei Dorota Zaworska-Nikoniuk przedstawia medialne (re)prezentacje biedy i bogactwa w programie rozrywkowym „Biedny dom-bogaty dom” emitowanym w Polsat Cafe z perspektywy badań pedagogicznych. Celem podjętych przez autorkę badań jest poznanie dominujących przekazów odnoszących się do ubóstwa i bogactwa, które można odnaleźć we wspomnianym programie. Podstawę analityczną stanowią kategorie pedagogiczne, wyznaczające ramy własnych badań, tj.: dom rodzinny, rodzina, dziecko, edukacja, wykształcenie, praca zawodowa.

Zaprezentowana w niniejszym tomie problematyka orientuje na różne perspektywy namysłu nad dzieciństwem, stanowiąc asumpt do dalszych poszukiwań badawczych oraz tworzenia sprzyjających warunków dla dziecięcego doświadczenia, wprowadzającego w dorosłość na miarę możliwości dziecka.

Alicja Szerląg

Bibliografia

- Dziubiński, Z., Jankowski, K. (2012). *Kultura fizyczna a socjalizacja*. Warszawa: Akademia Wychowania Fizycznego, Salezjańska Organizacja Sportowa Rzeczypospolitej Polskiej.
- Janik, A. (2021). *Podwórkowe przestrzenie i miejsca zabaw. Studium pedagogiczno-kulturowe*. Wrocław: Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Smolińska-Theiss, B. (1993). *Dzieciństwo w małym mieście*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

